

Євген Андрос

АНДРОС Євген Іванович — кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник, в.о. завідувача відділу філософської антропології Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Сфера наукових інтересів — філософська антропологія.

НАЦІОНАЛЬНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ЕТНІЧНИХ УКРАЇНЦІВ ЯК ВИРІШАЛЬНИЙ ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядається процес національної самоідентифікації етнічних українців на сучасному етапі розвитку Української держави.

***Ключові слова:** самоідентифікація, консолідація, громадянське суспільство, етнос, нація.*

Передовсім слід зазначити, що тема, обрана для науково-практичної конференції, а саме — стратегії збереження національної єдності України, проблема її соборності — належить до визначальних як у плані теоретичної рефлексії, так і щодо суспільної практики сьогодення. Бо щойно названі проблеми висунулися впродовж останніх трьох років чи не на чільне місце і в теорії, і на практиці, стали чи не найбільш гострими і значущими для української нації й долі Української держави.

Так от, становлення українства, повноправного громадянського суспільства в Україні, котре відбувається впродовж кількох останніх років на очах усієї планети, засвідчує цілу низку несподіваних та надзвичайно неоднозначних проблем. Зупинимося на деяких із них, на мою думку — найбільш визначальних. Передовсім йдеться про те, що ті ідеї, котрі ще кілька років тому здавалися теоретично бездоганними й достатньо легкими для реалізації, насправді виявилися зовсім не такими. А саме йдеться про ідею політичної нації як основи функціонування громадянського суспільства, суспільства громадян України, поперше, та ідею особистісної самоідентифікації як самосущої, котра не базується на національній самоідентифікації, як іншого вирішального чинника становлення цього громадянського суспільства. Це по-друге.

Здійснення обох цих ідей виявилася за конкретних українських реалій останніх років нереальним, а, отже, таким, котре вимагає цілком певної корекції цих ідей як не у всьому адекватних.

Суспільні реалії України останніх трьох років засвідчили, що особистісна самоідентифікація усіх дорослих жителів України — є, має місце, але це зовсім не означає того, що усі ці люди хочуть бути громадянами — не якимись абстрактними громадянами світу, а громадянами саме держави Україна, українськими громадянами. І це є найбільшою проблемою в Україні, котра висвітлилася за останні три роки.

Цьому причиною є кілька чинників, які вияскравилися впродовж останніх трьох років. Передовсім йдеться про те, що

340 років перебування у російській та радянській імперії залишили по собі надто глибокі сліди. Далі, йдеться про те, що Росія ось тут, зовсім поруч. Потім, про те, що російська присутність у нинішній Україні є наскрізною: й економічно, й ментально, й інформаційно, й церковно, й культурно. І, нарешті, про ментальність, світовідчуття та світорозуміння значної частини російськомовного населення України, як частини етнічних росіян, так і зросійщених українців, а вірніше — малоросів, зосереджених, що істотно, передовсім у великих містах сходу та півдня країни, а, відтак, економічно, політично й культурно надзвичайно активного й впливового населення.

Так, це підприємці, володарі й працівники фінансових установ, управлінці — державні й на окремих підприємствах, інженери, кваліфіковані робітники, лікарі, викладачі та вчителі, працівники торгівлі, сфери послуг та дозвілля тощо. І усі вони, за формальною ознакою, за паспортом є громадянами України. Але чи є вони громадянами України насправді? Чи є їхнє світовідчуття та світорозуміння саме світовідчуттям та світорозумінням громадян Української держави? Чи є такими їхній світогляд та ціннісні орієнтації? Чи є їхня особистісна самоідентифікація саме самоідентифікацією як громадян Української держави?

Це викликає, як показали події останніх років, величезне і, що найбільш прикро, зовсім небезпідставне занепокоєння. Бо йдеться ж про речі не другорядні, а визначальні, чи не найголовніші.

Як виявилось впродовж останніх трьох років для більшості російськомовних людей їх етнокультурна самоідентифікація грає не менш важливу роль, аніж їхній соціально-економічний статус. Якось про це за роки незалежності не прийнято було ні особливо задумуватися, ані говорити.

Насправді ж проблема, хай і приховано, існувала, але вияскравилася вона як надзвичайно гостра впродовж саме трьох останніх років.

То що ж виходить? Узагалі-то нормальне суспільство — це суспільство, стурбоване передовсім економічними проблемами. Але, як виявляється насправді, визначальною передумовою такого стану суспільства є національна консолідація, насамперед консолідація титульної нації, як є, скажімо, у більшості країн Європи. Близький і зримий для українців приклад — країни Прибалтики.

Але за українських реалій усе складається зовсім не так. На передній план — і це на шістнадцятому році незалежності — висувається проблема соціокультурного розколу України, яка, як не парадоксально, потьмарює усі економічні проблеми і негаразди пересічного жителя України.

Отже, виявляється, що етнокультурна самоідентифікація, а не майновий стан чи класова приналежність більшості російськомовних жителів України є найбільш визначальною для їх особистісної самоідентифікації, а відтак, і їх електоральних уподобань.

Тому основною загрозою, як стало зрозуміло за останні три роки, для подальшого існування українства та Української держави є те, що жителі України поділені на дві великі групи — власне українців, дійсно громадян України за своїм світоглядом, ціннісними уподобаннями і цивілізаційними орієнтаціями й тією великою частиною російськомовних жителів України, приналежність і поведінка яких саме як громадян України під питанням. Ця поведінка є непрогнозованою, непередбачуваною, не зорієнтованою на європейські цінності, а зорієнтованою на цінності й культуру євразійську, є «совковою», є проросійською, не сповна українською — у кращому разі.

У свою чергу, цю проблему слід розділити на два питання: питання про етнічних росіян на теренах України та питання про російськомовних етнічних українців.

На цій обставині, на існуванні в Україні поряд з етнічними росіянами великого, кілька мільйонного прошарку так званих

російськомовних українців, слід зупинитися окремо, бо саме ця обставина, як виявилось за останні три роки, визначальним чином впливає на нинішній і майбутній соціокультурний вибір України, визначає її майбутнє.

Отже, головна моя думка наступна. Держава Україна може відбутися лише тоді, коли *остаточно, у повному обсязі* складуться українська етнічна нація і, відповідно, громадянське суспільство України. А останнє, себто суспільство громадян України, може скластися лише як результат формування української політичної нації, *не якоїсь абстрактної політичної нації на теренах держави України, а саме — української* політичної нації. Звісна річ, що поняття української політичної нації не ділить громадян на українців і не-українців (усі є громадянами України, як власне етнічні українці, так і представники інших національностей).

Водночас є абсолютно зрозумілим, що без остаточно сформованої, цілісної української нації, тобто без *консолідації усіх* етнічних українців, котрі повинні ідентифікувати себе як українці і у яких би ствердилося українське світовідчуття, світосприймання та світорозуміння, ні про яку українську політичну націю на теренах України не може бути й мови. Саме етнічні українці складають стрижень, осереддя *української* політичної нації. На цьому ж осередді тримається й нормально функціонує повноваге українське громадянське суспільство.

Відтак, якщо із етнічними росіянами ситуація у цілому зрозуміла: ми можемо лише висловити побажання, щоб вони не почасті, як зараз, а у цілому рано чи пізно стали належними до української політичної нації, — то цього зовсім не можна сказати про *російськомовних етнічних українців*, які стали такими в результаті відверто русифікаторської політики в Україні впродовж століть, а особливо за радянських часів. *Питання про їх національну самоідентифікацію не підлягає обговоренню — воно повинно бути вирішене із часом абсолютно однозначним чином — через остаточне повернення їх у лоно рідного народу.*

Згідно останнього перепису 2001 року в Україні проживає близько 8 мільйонів етнічних росіян, близько 3 млн. представників інших національностей і близько 36 млн. етнічних українців.

Оці 36 млн. етнічних українців діляться на дві нерівні частини. Одна із них зрозуміло яка — україномовна більшість, понад 25 млн. чоловік, — україномовна й котра ідентифікує себе як українців.

І друга — так звані російськомовні етнічні українці.

Хто вони, яка їхня національна самоідентифікація, їхня національна свідомість, їх світовідчуття та світорозуміння — ось корінь проблеми.

Так звані російськомовні українці, значна частина жителів великих міст південного сходу та півдня України, з одного боку — є, це кілька мільйонів людей і усі вони є громадянами України по факту.

Проте, з іншого боку, під питанням є належність їх до української нації, а, отже, і до українського громадянського суспільства.

Отже, про головний висновок і центральну проблему: у результаті такої несформованості в остаточному вигляді української нації, а, відтак, цілісного українського громадянського суспільства в Україні у 2004 р. відбувся спалах сепаратистських настроїв у південно-східному регіоні, а, відтак, проблемним залишається майбутнє України як цілісної держави у межах її етнічної території, визнаних міжнародною спільнотою.

Це є величезна, *визначальна* проблема, котра вимагає до себе найпильнішої і щоденної, розрахованої не на одне десятиліття роботи. Роботи як політичної та інтелектуальної еліти, так і усього громадянського суспільства. Ця повсякденна, наполеглива робота (а іншої, як засвідчують події, бути не може) є єдиною запорукою збереження і майбутнього української держави як *дійсно української*. Як і запорукою пер-

спективи, відповідно, і складових нормального суспільства — єдиної, цілісної української нації та загальноукраїнського громадянського суспільства.

У противному разі відсутнє майбутнє в українців як нації, у яких на планеті немає іншої, історично належної і міжнародно-правовим чином закріпленої етнічної території, окрім території нинішньої держави Україна.

Не має Україна також територіальних претензій до Росії.

Натомість можна спостерігати фактично інспіровані із Москви претензії на споконвічні українські етнічні території частини антидержавно налаштованих мешканців південного сходу України.

Як на усе це можна відповісти? Яких заходів ужити?

Повинні бути назавжди *скасовані вільні економічні зони, особлива, незрівнянно м'яка податкова політика щодо підприємств, розміщених у них, щоб усі виробники України перебували в абсолютно однакових умовах, щоб дати простір для розвитку високотехнологічних виробництв* та щоб у натхненників та виконавців сепаратизму, ідеї «федералізації» раз і назавжди вибити економічні підмурки цих злочинних зазіхань на українську державу.

Також повинно бути *обов'язково* вирішене питання про *рівномірне* розміщення *нових* промислових об'єктів на усій території України.

Принциповим для консолідації українського суспільства є також вирішення питання про припинення розвалу села, оскільки це стосується 16 мільйонів людей — самої знедоленої, упослідженої частини українства, які не менше, аніж решта громадян України заслуговують на залучення і до європейських цінностей, і до демократичної перспективи України. Та, мабуть, *найперше заслуговують*. Бо саме на їх кістках, їхньому — до десяти мільйонів — геноцидові у 20-30 роки й фактичному кріпацтві із 1928 року (із короткою перервою на пізньобрежневські та горбачовські часи) до наших днів і була

створена та індустріальна міць сходу та півдня України, якою зараз так хизуються можновладці цього регіону.

Доля селян, а відповідно і особисте самопочування кожного із них, видається найбільш примарним і драматичним: повернення від великотоварного, високомеханізованого, рентабельного господарства у брежнєвсько-горбачовські часи знову до вил, лопати і граблів, а у соціальному плані — до системи панів і наймитів. Плюс до цього іще й практично повна невизначеність перспектив на майбутнє, особливо щодо можливості одержати пристойну освіту, сільської молоді.

Нищення українського села — а це була цілеспрямована упродовж останніх десяти років політика — це удар у саме серце України, черговий (після введення кріпацтва Катериною II і його відміни без надання селянам землі у 1861 році; після масового розкуркулювання і трьох голодоморів, особливо 1932-33 років) удар по генетичному коду українства, не менш страшний, аніж усі попередні.

Життєвий світ особистості, отой *lebenswelt*: українського селянина — це не щось абстрактне, а дуже конкретне — це українське село в усій його цілісності. Тому фермерство у принципі, включаючи такі чисто економічні речі, як відсутність великої механізації, сівозмін, тваринницьких комплексів, поливного землеробства, не може забезпечити цілісного соціокультурного функціонування села.

Нормальне, людиномірне життя на селі і нормальне, тобто високотоварне, ефективне сільськогосподарське виробництво можуть бути засновані лише на сучасній техніці, агрономічному та зоотехнічному забезпеченні, сучасній сільськогосподарській науці, *що можливо лише у великих, на рівні усього села добровільних кооперативних господарств, де б не було визиску та де б селяни самі були господарями і працювали не як батраки, а як вільні, юридично на базі Статуту кооперативу захищені люди та котрі б самі щороку переобирали своїх керівників.* І для

цього потрібно *зовсім не багато* — потрібен *лише дозвіл селянам на самоорганізацію*, закон «Про добровільну сільськогосподарську кооперацію». Проте саме його й немає, і не видно перспектив його появи й на горизонті.

Натомість після примусового паювання землі гряде ера перетворення останнього, що іще залишилося в українців — землі сільськогосподарського призначення — на товар. Зрозуміло, що це є прямий шлях до латифундій, до визиску селян, системи панів та наймитів (останніх — у вигляді усього села).

Це є поверненням українського села на сто років назад, ніби й не було колосального, надзвичайно успішного кооперативного руху в Україні впродовж перших трьох десятиліть минулого століття — у до сталінські часи.

Далі, більш докладно про комплекс підходів до розв'язання проблеми російськомовних етнічних українців, які повинні бути обов'язково повернуті у лоно рідного народу, його культури, світосприймання та світовідчуття. Це — доконечна потреба.

Перше, що потрібно, і це принципово, виходячи із нового повороту подій — це *негайне відновлення* позначки «національність» у паспорті.

Далі, хай і не одномоментно, а впродовж одного-двох поколінь, потрібно поступово, крок за кроком, подолати той соціокультурний розрив, розходження уподобань та ціннісних орієнтацій, котрий спостерігається і який, як стало зримо видно в останні три роки, у результаті абсолютно недолугої державної політики із цього питання, ще й поглибився за роки незалежності.

І навчатися тут потрібно, як не дивно, у тієї ж таки Росії, по усіх напрямках.

А почати треба із серця та душі, із тих же українських хітів, української поп-музики, із пісні для ніг, коли усі танцюють і усе танцює, усе пронизане цією піснею. Українці, як зроду-віку водилося, співали і належать, поруч із італійцями, до найспівучіших

народів світу. Відтак, сам Бог велів заповнити усі українські обшири справжньою українською піснею, такою піснею, яка б захоплювала усіх, від молоді до людей середніх років, у єдиному пориванні: і на дискотеках, і на вечірках у трудових колективах, і на сімейних урочистостях. Це — завдання завдань, бо саме із цього починається дорога до адекватного українського світосприймання. Згадаймо хоча б пісні Володимира Івасюка — зовсім не випадково він був знищений агентами КДБ іще у зовсім молодому віці, 30-літнім.

Далі, потрібно радикально переробити увесь загальноукраїнський теле- і радіопростір. До найвіддаленіших закутків Луганщини повинні щодня доходити справжні шедеври українського мистецтва, театру, кіно, документалістики, розважальних та освітніх передач, багатобарвних, але цілеспрямованих інформаційних каналів. А окрім цього, українські дубляжі світової класики. І на це потрібно не пошкодувати ніяких грошей.

Так само йдеться і про постійні гастролі саме у містах півдня і сходу України усіх можливих українських театрів, труп, опери, оркестрів, філармоній, ансамблів і гуртів тощо. Це повинно відбуватися безперервно і щодня.

Зрозуміло, що до цього безпосередньо прилягає розв'язання низки питань українського інформаційного поля. Йдеться як про відслідковування по суті, щодо обстоювання саме українського світобачення радіо- і, особливо, телепередач, і про недопустимість існування в Україні ніякої іншої вітчизняної преси, окрім тієї, котра обстоює українські національні інтереси.

Надзвичайно болючим є питання української книжки, вихід якої за роки незалежності зменшився на порядок. Це була свідомо політика попередньої влади, у тому числі через податковий тиск (прирівняння до горілки й тютюну), чому повинен бути раз і назавжди покладений край. Тому треба відновити низьку ціну на українську книжку.

Повинна також бути обов'язково, у законодавчому плані, відновлена державна система книгорозповсюдження. Українська книжка, і вітчизняних авторів, і перекладна, повинна бути максимально доступною, особливо у великих містах півдня та сходу України.

Далі, це кіновиробництво — потрібне окреме політичне рішення про його фінансування. Але фінансування не будь-якого кіно, а того, де була б відображена уся складність, проблемність, але й цікавість, різноколірність життя *сучасної української пересічної людини*, щоб це кіно хотілося дивитися.

Про матеріальне забезпечення усього цього, як про окреме політичне рішення, враховуючи світовідчуття південного сходу України, треба сказати іще раз: йдеться і про цільову комплектацію бібліотек регіону українською (авторською і перекладною) книжкою, і про аудіо — та відеопродукцію, і про електронні носії, і про Інтернет і т.д., і т.п.

Тобто якщо говорити у цілому, потрібно, щоб абсолют-но необхідний процес становлення повноцінної національної самоідентифікації російськомовних етнічних українців південного сходу України проходив не лише результативно, *але й був пов'язаним із задоволенням*, котре вони б отримали від залучення до усього обширу високої і масової української культури, *був пов'язаним із приємними емоціями* — передовсім.

Далі, така вагома складова національної самоідентифікації, як історична пам'ять. Історичне виховання, багатоаспектне виховання: і через освітній процес, і через телебачення, радіо і кіно, і через видання масовими накладками (а, отже, і доступними за ціною) книжок із світової, а особливо української історії, починаючи із книжок про Трипільську культуру — є надзвичайно вагомою складовою формування громадянина української держави. Недаремно ж із наших голів та душ витравлювали десятиліттями й століттями хоча б згадку про запорожців, про Українську революцію 1917-1920 років чи про голодомор. Усе це,

зрозуміло, повинно бути доступним — на державному рівні — жителям великих міст південного сходу України.

Ну і, нарешті, про мовне питання (бо ж питання про подвійне громадянство — це просто абсурд).

Враховуючи нагальну потребу у майбутньому повернення російськомовним етнічним українцям південного сходу України національної ідентичності, щоб уникнути надалі будь-яких сепаратистських настроїв, потрібно поступово, дрібними кроками, але неухильно наvertати їх до української мови. Найперспективніший шлях при цьому — це поступове переведення на всій території України вищої школи й технікумів на українську мову викладання у строгій відповідності до кількості етнічно неросійського, а саме 3/4, населення у цих областях.

Із цим, із можливістю одержання освіти, звичайно ж, завжди пов'язана і можливість професійного просування та перспектив життєвого облаштування. Відповідно, це буде не останнім чинником для батьків задуматися про майбутнє своїх дітей.

Ясно, що усе щойно окреслене робиться не за рік, а розраховане на десятиліття, але у ситуації, яка висвітилася впродовж трьох останніх років, це повинно стати послідовною і наполегливо довготривалою державною політикою України, політикою якщо не нинішнього, то майбутніх урядів, щоб уникнути у перспективі нових колізій та потрясінь на цьому ґрунті.

Підсумовуючи, слід сказати наступне. Звичайно, було б бажаним, щоб в Україні з роками ствердилася політична нація, нація самосвідомих і консолідованих громадян України. Це був би ідеальний варіант.

Проте події останніх трьох років засвідчили, і засвідчили із надзвичайною гостротою, що у найближчі роки цей ідеал зреалізованим уповні не буде. Бо дуже великий спротив цьому чиниться значною частиною російськомовних жителів scho-

ду й півдня України, активне (а то й агресивне) їх небажання самоідентифікації саме як громадян держави Україна.

Зрозуміло, що усе це не жарти, адже йдеться про майбутнє держави Україна й українського народу, у якого, повторимо, на планеті Земля немає іншої етнічної території, окрім території Української держави.

І тому ні у кого із дослідників не повинно бути ніяких ілюзій щодо того, що *єдиним* ефективним, радикальним й довготривалим засобом консолідації українського суспільства, збереження соборності України на віки є консолідація етнічних українців, які проживають на теренах України. А це, у свою чергу, означає не що інше, як повернення національної самоідентифікації *усім без винятку* російськомовним етнічним українцям — громадянам України, повернення їх у лоно рідного народу, його культури, історичної пам'яті, мови і традицій, його світовідчуття та світорозуміння.

Безцього будь-які сподівання на консолідацію українського суспільства, на громадянський лад та спокій у державі в довготривалій перспективі, не говорячи уже про сталий розвиток України, є марними і нездійсненними.

В статъе рассматривается процесс национальной самоидентификации этнических украинцев на современном этапе развития Украинского государства.

Ключевые слова: самоидентификация, консолидация, гражданское общество, этнос, нация.

In the article the process of national selfidentification of ethnic Ukrainians on the present moment of Ukrainian state development is discussed.

Key worlds: selfidentification, consolidation, civil society, ethnosc, nation.

Надійшла до редакції 5.05.2009 р.